

MILENKO PASINOVIĆ*

OBNOVA SPOMENIKA KULTURE POSLIJE ZEMLJOTRESA I TURISTIČKA PRIVREDA

Princip — kultura je osnova turizma, koji su prije četrdeset godina iznijeli u svom radu »Osnove izučavanja turizma« osnivači savremene naučne misli u turizmu Hunziker i Krapf, u nekoliko je izmijenjen veoma dinamičnim razvojem turizma nakon II svjetskog rata.

Savremena turistička kretanja rezultat su razvoja turističkih aktivnosti u uslovima slobodne ekonomije, kada se državni organi i privredne organizacije međusobno dopunjavaju u osvajanju novih tržišta. U tim uslovima formira se »turistički proizvod« u različitim vidovima, posebno na polju rekreacije i sporta. Na taj način turistička kretanja čiji je motiv rekreacija, uključujući i sport, postala su najmasovniji vid savremenih turističkih kretanja. Taj motiv doprinio je kvantitativnom rastu turističkog prometa iza čega stoje veoma značajni ekonomski rezultati, koji su stavili u drugi plan, ne tako davno, osnovni motiv turističkih kretanja.

Međutim, iz ovoga ne bi mogli zaključiti da su kulturnoistorijski spomenici, bolje reći kulturnoistorijsko nasleđe, izgubili interes turista, odnosno da oni i danas ne podstiču turistička kretanja. U odnosu na ranija kretanja ove vrste, izmijenjena je osnova koja je imala emotivni karakter, ali i dalja kretanja ove vrste odražavaju stepen obrazovno-kulturnih potreba čovjeka. Zavisno od karaktera kulturnih potreba, kulturnoistorijsko nasleđe dobija karakter primarnog ili komplementarnog motiva. Glavni motiv ovog vida turističkih kretanja naglašen je i u nazivu putovanja, kao na primjer: »Manastirske ture«, »Dvorci Loare«,

* Prof. dr Milenko Pasinović, Fakultet za pomorstvo, Kotor.

»Antička Grčka« i dr., koji se koriste i u komercijalnoj turističkoj propagandi.

Osim što podstiče turistička kretanja, kulturnoistorijsko nasleđe stepenom svoje atraktivnosti utiče i na dužinu putovanja, destinaciju, čime se mogu objasniti kružna putovanja ili vikend-programi avio-saobraćaja. Kulturnoistorijsko nasleđe može da bude i sekundarni motiv turističkih kretanja, u tom slučaju ta kretanja imaju ekskurzioni karakter. Bez obzira na dužinu, ovaj vid turističkih kretanja vrši obrazovnu i rekreativnu funkciju. Učesnici ovog vida kretanja stižu nova saznanja, čime on dobija karakter kulturne funkcije kroz koju se istovremeno vrši i psihička rekreacija. Ovakvom ulogom mogu se objasniti masovne posjete kulturnoistorijskim spomenicima i ustanovama za prezentaciju kulturnoistorijskog nasleđa; njome se može objasniti interes za otkrivanjem novih spomenika ili spomeničkih cjelina, kao i restauracija, konzervacija i revitalizacija postojećih u cilju njihove prezentacije ili turističke valorizacije.

Iako su savremena turistička kretanja u osnovi najvećim dijelom opredijeljena potrebom za odmorom i rekreacijom, teško bi mogli govoriti o kretanjima »čisto« rekreativnog karaktera, odnosno o kretanjima koje karakteriše jedan motiv. Češće se može govoriti o multimotivskim kretanjima u okviru kojih se podrazumijeva i kulturna komponenta turizma. U prilog ovome govori činjenica da dostignuti stepen turističkih posjeta pojedinim spomenicima kulture ili ustanovama za prezentaciju kulturnoistorijskog nasleđa ozbiljno ugrožava njihovo postojanje. Zar o tome dovoljno ne govori podatak da Akropolj godišnje posjeti 4 miliona posjetilaca a da kroz Ermitaž tokom godine prođe 30 miliona ljudi? Dostignuti stepen korišćenja kulturnoistorijskih spomenika i ustanova za prezentaciju kulturnoistorijskog nasleđa od strane turista nije samo potvrda masovnosti turističkih kretanja motivisanih zadovoljavanjem kulturnih potreba već on ozbiljno upozorava na moguće posljedice koje može izazvati takvo korišćenje.

Problem je do te mjere izražen da je poprimio svjetske razmjere. O tome govori podatak da je u okviru Međunarodnog savjeta za spomenike i spomeničke cjeline ICOMOS (pri UNESCO-u) obrazovan i Međunarodni komitet za turizam. U organizaciji ovog komiteta u Briselu je 1976. godine održan kolokvijum pod nazivom »Turizam i humanizam — perspektiva 2000«. Tada je već istaknuta opasnost koja je zaprijetila spomenicima kulture i spomeničkom nasljeđu od masovnosti turističkih posjeta, kako u smislu njihovih otuđenja ili uništenja, tako i u pogledu njihove degradacije promjenom namjene koja nije u skladu sa karakterom spomenika ili intervencijama u cilju adaptacije novonastaloj turističkoj potražnji.

U Manili, 1980. godine, na Svjetskoj konferenciji o turizmu raspravljano je o problemu zaštite kulturnog nasleđa koje sve

više ugrožava ekspanzija izazvana masovnim turističkim kretanjima,* ali je i zaključeno da »turizam postaje jedan od fenomena sposobnih da djeluju na čovjekovu okolinu uopšte, a na spomeničke cjeline i pojedinačne spomenike i posebno, utičući na njih veoma bitno«. U svojim završnim stavovima o kulturnom turizmu Povelja podvlači činjenicu da »zaštita kulturnog nasleđa čini osnov međunarodnom turizmu i sve obavezuje da se svim pozitivnim sredstvima podrži borba na svim frontovima protiv uništenja tog naljeđa« jer je »njegova sudbina u najtješnjem jedinstvu sa perspektivom razvoja turizma«. »Duhovni činioci treba u turizmu da budu nad tehničkim i materijalnim... oni potvrđuju izvornost pojedinih kultura i poštovanja naslednih moralnih osobina svakog naroda«.

Razvoj turizma može veoma pozitivno da utiče na nacionalne ekonomije ako se »dobro odabranom ponudom štiti i poštuje kulturno nasleđe kao turističko dobro, u prirodnoj, društvenoj i humanoj sredini«. Drugim riječima, kulturnoistorijsko nasleđe predstavlja resurse u onoj mjeri u kojoj se zna koristiti.

Već je rečeno da stepen atraktivnosti i način prezentacije i valorizacije kulturnoistorijskog nasleđa određuju i destinaciju turističkih kretanja. Receptivnu ulogu Mediterana, koji apsorbira preko 36% međunarodnog turističkog prometa u svijetu, od čega značajan dio međukontinentalnih, u čemu Jugoslavija, kojoj pripada 23,8% evropske obale Mediterana, iskazuje značajno učešće, ne možemo isključivo objašnjavati sa aspekta atraktivnosti njegovog hidro-klimatskog kompleksa već i sa aspekta atraktivnosti njegovog kulturnoistorijskog nasljeđa.

Polazeći od bogatstva spomeničkog nasleđa naše zemlje i Republike i stanja izazvanog zemljotresom 15. aprila 1979. godine, nameću se veoma ozbiljni i krajnje odgovorni zadaci u pogledu sanacije, restauracije i revitalizacije spomenika kulture na području SR Crne Gore, njihove valorizacije i prezentacije u funkciji turizma. Dakle, riječ je o uspostavljanju uzajamnog odnosa na relaciji spomenici kulture — turizam, u kojem se spomenici javljaju u dvostrukoj ulozi, kao inicijalni i kao receptivni faktor kulturnih turističkih kretanja.

Geografski položaj Jugoslavije, na stjecištu tri kontinenta, na granici Mediterana i srednje Evrope, Istoka i Zapada, snažno je uticao na njeno kulturnoistorijsko nasleđe koje, pored njegove atraktivnosti, karakterišu i navedeni uticaji siromašeci ili bogateći ovaj fond.

Za ovu priliku bilo bi veoma teško, a posebno tako sadržajno, iznijeti karakteristike kulturnoistorijskog nasleđa Crne Gore drugačije nego što je to u sljedećim mislima iznio dr Pavle Mijović u svojoj knjizi »Umjetničko blago Crne Gore«: »Osim po

* 1981. godine u međunarodnim turističkim kretanjima učestvovalo je oko 280 miliona, a u međunarodnim i domaćim 2,6 milijardi ljudi.

sučeljavanju juga sa sjeverom, na teritoriji Crne Gore više nego igdje u Jugoslaviji osjećaju se i blagorodni susreti i kobni sukobi Istoka i Zapada. Granica koja je između ta dva svijeta povučena posred Crne Gore nigdje neće kao u njoj ostaviti tako dubokog i sudbonosnog traga s asimilacijama i pravovjernošću, s totalnim osiromašenjem i s bogaćenjem kojemu bi i srećnije zemlje zavidjele...» »Crnu Goru su vjekovima smatrali zemljom bez prirodnih bogatstava i ruda, teško prohodnom i nepristupačnom, češće surovom nego privlačnom. Ona to uistinu nije, pogotovo kada je riječ o raznovrsnosti biljnog pokrivača i faune, a posebno raznovrsnih kultura izmijenjenih na njenom tlu od kvartarnog doba do danas«.

I zaista, Crna Gora je prošla kroz sve faze kulturnog razvoja počev od paleolitske do savremenog umjetničkog izraza. Sve su one, manje ili više, prisutne u crnogorskoj kulturi i predstavljaju osobitu sintezu. Kako kaže dr Pavle Mijović, »Time potvrđuje jednu od univerzalnih osobina umjetnosti ove zemlje od njene pećinske do kozmičke ere, neodvojivost umjetničkog izraza od nagona za životom i borbom za opstanak«.

Kulturnoistorijsko nasleđe Crne Gore ne karakteriše samo kontinuitet epoha i civilizacija, što ga i čini atraktivnim, već stepen njegove atraktivnosti potencira umjetnička, istorijska i arhitektonska vrijednost, način prezentacije, unikatnost i odnos prema ambijentu. Nažalost, stepen očuvanosti kulturnoistorijskog nasleđa, jednog od atributa njegove atraktivnosti, kada je riječ o Crnoj Gori znatno je umanjen posledicama katastrofalnog zemljotresa.

Stepenom svoje aktraktivnosti najveći interes kod turista počinju stare urbane cjeline: Kotor, Budva i Ulcinj, a od pojedinačnih spomenika manastiri i manastirski kompleksi kao što su: Manastir Morača, Manastir Piva, Cetinjski i dr. Od monumentalnih spomenika Njegošev mauzolej, a od ustanova za prezentaciju kulturnoistorijskog nasleđa muzejsko-galerijski kompleks u Cetinju i Pomorski muzej u Kotoru.

Mnogi od navedenih cjelina i pojedinačnih spomenika imaju unikatna svojstva čime se uvećava stepen njihove atraktivnosti, kao npr.: očuvanost i dužina fortifikacijskih objekata Kotora, sačuvani orijentalni objekti u Ulcinju (u ovom pogledu i obimu jedinstveni na našem dijelu Jadrana), umjetnička vrijednost freskoslikarstva Manastira Morače, istorijska i umjetnička vrijednost zbirki muzejsko-galerijskog kompleksa u Cetinju i Pomorskog muzeja u Kotoru, umjetničko-arhitektonska i ambijentalna vrijednost Njegoševa mauzoleja, Reljef Crne Gore i dr.

Stepenom atraktivnosti i prostornom distribucijom određena su dva osnovna pravca turističkih kretanja u Crnoj Gori, motivisana kulturnoistorijskim nasleđem. To su primorski i kontinentalni pravac.

Na teritoriji SR Crne Gore registrovana su oko 342 nepokretna spomenika kulture, ne računajući neke neprovjerene arheološke lokalitete i spomenike memorijalnog karaktera. Posmatrajući gustinu registrovanog nepokretnog spomeničkog fonda dolazimo do podatka da jedan nepokretni spomenik dolazi na 40,4 km² teritorije ove Republike. Stvarna gustina registrovanog nepokretnog spomeničkog fonda je drugačija.

Od ukupnog broja registrovanih nepokretnih spomenika u primorskom dijelu Republike, računajući i teritoriju opštine Cetinje, otpada 219 ili 64% spomenika. Teritorijalno ovaj dio zahvata 18% Crne Gore. To znači da prosječna spomenička gustina u ovom dijelu Crne Gore iznosi 1 nepokretni spomenik na 11,4 km². Samo na teritoriji opštine Kotor nalazi se preko 40% ukupnog spomeničkog fonda Republike.

Prostornu distribuciju, gledano sa aspekta turističke valorizacije i prezentacije, ublažava prostorna koncentracija, teritorijalna i urbana, kao i disperzija duž magistralnih pravaca kretanja turista.

Navedene činjenice, uz konstataciju da nepokretni spomenici svojim arhitektonskim karakteristikama odražavaju karakter amibijenta i na taj način čine jedinstvenu cjelinu, povećavaju stepen njihove atraktivnosti.

Turistička valorizacija spomeničkog nasleđa u periodu prije zemljotresa svodila se uglavnom na njegovo pasivno korišćenje koje se sastojalo u razgledanju i obilascima spomenika i ustanova za prezentaciju spomeničkog nasljeđa. Interes turističke privrede, prije svega agencija, iscrpljivao se u aranžmanima turističkih posjeta iz čega su najveću finansijsku korist imali organizatori posjeta a najmanju davaoci usluga. Primjeri koje ćemo navesti ovo najbolje ilustruju.

Posjetu Muzejima Cetinja organizovao je »Montenegroturist« OOUR »Grand hotel« Cetinje. U 1978. godini Muzeji su ostvarili posjetu od 216 000 posjetilaca. Za pružene usluge organizator aranžmana platio je 1 200 000,00 dinara što znači prosječno oko 5,5 dinara po posjetiocu, odnosno oko 1 dinar po ustanovi koju su posjetili. Razumije se, cijena aranžmana je neuporedivo skuplja.

Stepen neorganizovanosti turističko-informativne i vodičke službe u gradovima na teritoriji SR Crne Gore, posebno starim urbanim cjelinama, najbolje potvrđuje primjer Kotora. Anketiranjem je utvrđeno da godišnje ovaj grad obiđe oko 300 000 posjetilaca. Najveći broj njih koristio je aranžman neke od domaćih ili inostranih agencija. Obaveza naplate ulaznica jedino je korišćena za razgledanje zbirke Pomorskog muzeja. Po ovom osnovu Pomorski muzej je 1978. godine ostvario 305 675 dinara ili 22,8% dohotka, što znači da porast broja posjetilaca nije smanjivao učešće dotacije, naprotiv povećavao je.

Primjer Kotora veoma je indikativan. Njega potvrđuju i rezultati ankete koju smo 1978. godine vodili među nautičkim turistima o motivima njihove posjete ovom gradu. Tom prilikom se 48% anketiranih izjasnilo da im glavni motiv dolaska u Kotor čine kulturnoistorijski spomenici. Dakle, riječ je o samo jednom segmentu turista, ali dovoljno za zaključak o interesu koji kod turista pobuđuju spomenici i kulturnoistorijsko nasleđe na području Kotora.

Iz navedenih primjera možemo zaključiti da od svakog aranžmana najveću korist, u smislu finansijskih efekata i upotpunjavanja sadržaja boravka, imaju organizatori aranžmana. Istina, posjetioci ostavljaju tragove svoga prisustva u gradovima i objektima koje posjećuju, ali najmanje kroz finansijske efekte.

Ostajući bez sopstvenih prihoda, odnosno sa neznatnim, vlasnici ili korisnici spomenika kulture objektivno nijesu mogli značajnije da intervenišu u smislu njihovog održavanja, posebno ne u smislu turističke valorizacije ili promocije.

Politika povećanja turističko-ugostiteljskih kapaciteta, orjentisana prevashodno na izgradnji novih hotelskih objekata, odvlačila je interes turističke privrede za investiranjem u objekte koji imaju spomenički karakter u smislu njihove turističke valorizacije u skladu sa karakterom određenog spomenika.

Niske zakupnine poslovnog prostora u starim urbanim cjelinama, s jedne strane favorizovale su nenamjensko korišćenje tog prostora, a s druge strane podsticale su da se poslovnim prostorom proglašava ono što nema taj karakter i na taj način omogućavale da se bez velikih dodatnih ulaganja ostvaruju značajni prihodi, istina, ne po vlasnike već korisnike tog prostora. Na taj su način za magacinski prostor u Kotoru korišćeni, između ostalih, i tako vrijedni objekti, kao što je Crkva Sv. Pavla iz 1266, Klauster dominikanskog samostana iz 1545. i dr.

Navedeni primjeri govore da je u periodu do zemljotresa, aprila 1979. godine, interes turističke privrede za valorizacijom spomeničkog nasleđa u funkciji turizma bio izuzetno slab i da se uglavnom svodio na njegovo pasivno korišćenje uz neke primjere neadekvatne valorizacije jeftinim ugostiteljskim sadržajima.

Katastrofalni zemljotres 15. aprila 1979. godine teško je oštetio spomenički fond Republike, a posebno njenog primorskog dijela. Sljedeći podaci najbolje pokazuju vrstu i stepen oštećenja nepokretnih spomenika kulture u aprilskom zemljotresu 1979. godine na teritoriji Republike. (Vidi tab. na sledećoj str.).

Razumljivo je da se u sva tri stepena oštećenja javlja najveći broj stambenih objekata, koji su najbrojniji, a imaju spomenički karakter. Na drugom mjestu su sakralni objekti.

U strukturi oštećenja najviše učestvuju teže oštećeni objekti. Dosta visoko učešće od 11,64% iskazuju uništeni spomenici, što je izrazito nepovoljno.

Namjena spomenika	Lakše oštećeni	Teže oštećeni	Uništeni	Ukupno
Sakralni	54	46	28	128
Stambeni	141	236	29	406
Opšte namjene	7	13	6	26
Ekonomski	1	—	1	2
Fortifikacijski	1	3	1	5
Spomenici NOB-a	9	1	2	12
Ruševine	11	1	2	14
Ukupno:	224	300	69	593

Procijenjena finansijska šteta na spomeničkom fondu iznosi 10 527 690 000 dinara, a priznata 8 615 763 000 dinara ili 81,84% procijenjene štete.

Tri najveće stare urbane cjeline: Kotor, Budva i Ulcinj pretrpjele su najteža razaranja, a posljedice se ogledaju ne samo u fizičkom oštećenju već bitno u poremećaju multiplikativne funkcije koju su vršila ova naselja.

Polazeći od stepena oštećenja, istorijske, umjetničke, arhitektonske, stilske i ambijentalne vrijednosti kulturnoistorijskih spomenika i neponovljive vrijednosti prirodnog ambijenta, UNESCO je područje Kotora proglasilo svjetskom prirodnom i kulturnom baštinom a grad Kotor i kulturnom baštinom u opasnosti. Time je data potvrda navedenih vrijednosti preko 1/3 kulturnoistorijskih spomenika Republike i značajnom dijelu njene teritorije.

Naravno, upis u svjetsku prirodnu i kulturnu baštinu višestruko obavezuje. Prije svega u smislu očuvanja navedenih vrijednosti i njihove zaštite stavljanjem toga naslijeđa u funkciju koja odgovara njegovom karakteru. S druge strane, karakteristike upisanog kulturnoistorijskog i prirodnog dobra, koje ga čine baštinom čovječanstva, predstavljaju isto tako jedinstven motiv turističkih kretanja.

Istina, prave posljedice zemljotresa mogle su se sagledati tek nakon pristupanja prethodnim ispitivanjima vezanim za geomorfološka i geofizička svojstva tla, kao i arheološka i stilsko-hronološka istraživanja. Jednostavno rečeno, materijalne štete po spomenički fond prevazilaze čak i procijenjene, uključujući i štete pokretnog spomeničkog fonda.

Istraživanja o kojima je riječ pokazala su:

1. da su neki spomenici ili spomeničke cjeline objektivno stariji nego što se to do danas mislilo. To je kvalitet više za njihovu buduću prezentaciju;

2. utvrđen je stepen i vrsta devastacije pojedinih spomenika ranijim intervencijama pa je prilika da se vrati njihov izvorni stil i oblik i time sačuva indentitet spomenika;

3. istraživanja su doprinijela da se bolje upoznaju manje profani objekti koji čine gradsko tkivo starih urbanih cjelina;

4. utvrđen je inventar i stanje pokretnog spomeničkog fonda i mjere za njegovo očuvanje i buduću prezentaciju.

Navedeni rezultati izuzetno su značajni u smislu:

- statičke sanacije zavisno od karaktera, vrste spomenika i njegove buduće namjene;
- buduće prezentacije i valorizacije u skladu sa karakterom spomenika;
- rekonstrukcije i revitalizacije;
- konzervacije;
- primjene kroz projekte urbanih cjelina i dr.

Sa aspekta turističke potražnje, obnova spomeničkog nasleđa značajna je:

- zbog njegove prezentacije,
- turističke valorizacije,
- revitalizacije u funkciji zadovoljenja turističke potražnje.

Koncepcija obnove i izgradnje kulturnoistorijskih spomenika, posebno urbanih cjelina, zasniva se na naučno-tehničkim saznanjima i iskustvima u obnovi i izgradnji, kao i na usvojenim principima i metodologiji revitalizacije spomeničkih vrijednosti i urbanih cjelina. Obnova i revitalizacija kulturnoistorijskih spomenika i urbanih cjelina zasniva se na opredjeljenjima regionalnog razvoja u okviru usvojene politike Republike, interesa građana i udruženog rada. Osnovni ciljevi koncepcije obnove, izgradnje i revitalizacije spomenika kulture i urbanih cjelina sadržani su u sljedećim opredjeljenjima:

— vraćanje ranijih funkcija obogaćenih novim i kvalitetnijim sadržajima uz davanje prioriteta opštegradskoj i turističkoj funkciji;

— korišćenje prizemlja za poslovni prostor;

— određivanje funkcije i namjene pojedinim objektima u skladu sa prirodom i karakterom toga objekta;

— obnova, sanacija i revitalizacija pojedinačnih objekata (koji imaju spomenički karakter) vršiće se u skladu sa usvojenim prioritetima funkcija, uz poštovanje konzervatorskih principa i uslova u cilju očuvanja njihovog kulturnog i arhitektonskog identiteta;

— pri određivanju namjene i funkcija objekata uvijek će se voditi računa o potrebi domicila i turista;

— pri određivanju namjene širih cjelina, ulica i trgova vodiće se računa o potrebi domicila i turista.

Dakle, osnovna postavka koncepcije obnove i izgradnje spomenika kulture i urbanih cjelina je davanje prioriteta, do 1985.

godine, urbanim jezgrima starih gradova, kulturno istorijskim spomenicima, koji imaju širu društvenu namjenu i koji su u funkciji ostvarivanja dohotka, kao i onima koji su izloženi propadanju.

Za ovu svrhu u naznačenom periodu su predviđena sredstva u iznosu od 4 451 054 000 dinara, po cijenama iz 1979. g., uvećana za iznos utvrđene valorizacije. Znači, riječ je o 51,6% ukupnih sredstava za ovu namjenu.

Slijedeći neka od usvojenih opredjeljenja, u toku su radovi na sanaciji i revitalizaciji: Biljarde, Vladinog doma, Reljefa Crne Gore i Državnog muzeja u Cetinju, Centra za kulturu u Kotoru, dvorca »Topolica« u Baru, Muzejskog kompleksa u Ulcinju i Muzeja Marka Miljanova u Medunu. Dakle, riječ je o ustanovama za prezentaciju spomeničkog nasljeđa.

Među objektima koji su u postupku sanacije i revitalizacije, a koji imaju spomenički karakter, izuzev barokne palate u Perastu koja se adaptira za hotelski objekat, nema onih koji su u funkciji ostvarivanja dohotka. Takođe nijesu započeli radovi na sanaciji izuzetno vrijednih sakralnih objekata koji su izloženi propadanju, kao ni djelova urbanih jezgara starih gradova.

U ponuđenim programima revitalizacije uočavaju se i određene negativne tendencije. Tu, prije svega, mislimo na pre naglašenost ugostiteljskih sadržaja, jeftinih servisa i zanata. Zapostavljena je funkcija smještaja turista u urbanim cjelinama starih gradova u hotelskom smještaju i domaćoj radinosti. Specijalizovana trgovina nije našla odgovarajuće mjesto i ulogu u navedenim programima. Sakralni objekti u funkciji i oni van nje nijesu u svim programima adekvatno tretirani. Slično je i sa fortifikacijskim objektima. Ni jednim od ponuđenih programa nijesu obuhvaćeni objekti spomeničkog karakter u svojini građana. To se posebno odnosi na barokne palate pomorskih kapetana u Boki Kotorskoj. Ruralne cjeline ostale su van ovog programa.

Pokretni spomenički fond nije našao adekvatan tretman u ponuđenim programima revitalizacije iako je on sastavni dio tog procesa.

Realizacija koncepcije obnove i revitalizacije spomenika kulture i starih urbanih cjelina, gledano sa aspekta turističke privrede, ne bi smjela da bude samo briga nosilaca obnove. Neadekvatna zastupljenost turističkih sadržaja u starim urbanim cjelinama i pojedinim kulturnoistorijskim spomenicima, trgovine, zanatstva i drugih sadržaja od interesa za pružanje usluga turistima u periodu prije zemljotresa ne bi smjeli da budu limitirajući faktor za nove investicije u ove sadržaje u procesu obnove i izgradnje starih urbanih cjelina i pojedinačnih spomenika kulture.

Dosadašnji primjeri ne ukazuju na postojanje šireg interesa turističke, pa i druge privrede, u obnovi i revitalizaciji starih urbanih cjelina i pojedinačnih spomenika kulture na postrada-

lom području kroz oblike finansiranja putem kreditiranja ili udruživanja sredstava.

Takav interes nije precizno izražen ni u dokumentu kakav je Dogovor o osnovama Društvenog plana Crne Gore za razvoj turizma i ugostiteljstva u periodu 1981—1985. godine.

Sigurno je da pitanje interesa turističke privrede, i ne samo nje, za obnovu i sanaciju starih urbanih cjelina i pojedinačnih spomenika kulture treba posmatrati u kontekstu njene akumulativne i reproduktivne sposobnosti, posebno crnogorske privrede oštećene u zemljotresu.

Međutim, ovo pitanje ne bi trebalo postavljati u okvirima teritorijalnih granica regije i Republike. Ono je mnogo šire i po svojim dimenzijama i značaju prelazi ove okvire.

Ovo nas upućuje na zaključak da se turistička potrošnja u nas potcjenjuje kada je riječ o potrošnji vezanoj za sadržaje kakve mogu pružiti spomenici kulture, odnosno stare urbane cjeline.

Nije samo u pitanju interes o kojem je riječ već imamo i primjere destruktivnog djelovanja, to jest odnosa turističko-ugostiteljske privrede prema spomenicima kulture. Primjer za ovo je izgradnja hotela »Avala« u Budvi na lokaciji antičke nekropole koja je na ovom mjestu egzistirala od IV v. pr.n.e. do kraja IV vijeka n.e. sa 217 grobova u kojima se sačuvalo 1300 priloga. No, to nije i jedina posljedica ove izgradnje. Cjelokupan materijal iskopan na ovoj lokaciji deponovan je u more uz zapadne zidine starog grada Budve.

Drugi primjer je izgradnja hotela u Risnu na jednom od potencijalnih arheoloških nalazišta. Sigurno je da bi vještiji i bolji poznavalac ovog lokaliteta, kada se za njega opredijelio, znao iskoristiti njegovu prednost arheološkim otkopavanjem a ne građevinskim zatrpavanjem.

Za ovu priliku nijesmo ulazili u primjere destruktivne stambene i druge izgradnje po spomenički fond.

Usklađivanje funkcija i sadržaja pojedinih kulturnoistorijskih spomenika i starih urbanih cjelina sa karakterom spomenika i spomeničkih vrijednosti predstavlja veoma značajno pitanje. U ovom pogledu već su prisutne tendencije sukoba konzervatorskih principa i uslova sa sadržajima. Primjer za to je zgrada Centra za kulturu u Kotoru, mletačka bolnica iz 1769. godine, čiji se planirani sadržaji nijesu mogli uklopiti u njen gabarit pa je to uslovalo njenu dogradnju. Slične opasnosti mogu i dalje da budu prisutne ukoliko se prethodno ne usklade suprotnosti o kojima je riječ.

Usklađivanje funkcija i sadržaja sa principima zaštite spomeničkog nasleđa veoma je složen problem koji iziskuje multidisciplinarni pristup, što podrazumijeva učešće stručno heterogenog tima. Zahtjevi su često oprečni, ali princip zaštite treba shvatiti u smislu određivanja sadržaja i funkcija prema karakte-

ru spomenika kulture uz očuvanje njegovog identiteta. Funkcije moraju biti u korelaciji sa karakterom spomenika, sa ostalim funkcijama i sadržajima u urbanoj cjelini i funkcijama koju ta cjelina vrši u odnosu na šire područje.

ZAKLJUČAK

Kulturna turistička kretanja oduvijek su predstavljala značajan segment turističkih kretanja bez obzira da li su bila motivisana emotivnim ili obrazovno-kulturnim potrebama. Stepenn kulturno-obrazovnih potreba sve više će usmjeravati turističku potražnju u ovom pravcu. Veoma razvijeni oblici turističke potražnje, čak i kada je riječ o kulturnim turističkim kretanjima, uslovljavaju raznovrsniju i kvalitetniju ponudu. Takav, viši oblik turističke potražnje, moguće je zadovoljiti adekvatnom valorizacijom prostora i funkcija pojedinačnih spomenika, ustanova za prezentaciju spomeničkog nasleđa, spomeničkih kompleksa, ambijentalnih i urbanih cjelina. Započeti proces obnove, sanacije i revitalizacije pojedinačnih spomenika kulture, ustanova za prezentaciju spomeničkog nasleđa i starih urbanih cjelina prilika je da se navedeni oblici potražnje zadovolje. Dosadašnja iskustva ukazuju sljedeće:

— Dostignuti stepen programsko-projektne dokumentacije obnove, sanacije i revitalizacije kulturnoistorijskih spomenika i starih urbanih cjelina ukazuje na potrebu njihove dogradnje sadržajima servisa višeg kvaliteta, kao i sadržajima kulturno-zabavnog karaktera i manifestacijama sličnog karaktera.

— Funkciju stanovanja u starim urbanim cjelinama treba posmatrati i u funkciji smještaja turista u malim apartmanskim hotelima i domaćoj radinosti, što u ponuđenoj programskoj dokumentaciji nije našlo odgovarajuće mjesto.

— Sanaciji spomenika kulture, posebno baroknih palača, u svojini građana, nije poklonjena gotovo nikakva pažnja, iako je riječ o spomenicima visoke arhitektonske i ambijentalne vrijednosti, koje im daju karakter turističkih motiva.

— Planirana dinamika obnove, sanacije i revitalizacije spomenika kulture ne ostvaruje se. To nepovoljno utiče na interes turističke i njoj komplementarne privrede za ulaganja u ovu svrhu.

— Nedovoljna organizovanost radnih organizacija koje se neposredno bave poslovima obnove, sanacije i revitalizacije, razlog je što se utrošilo svega 950 miliona dinara što čini 11% ukupnih sredstava namijenjenih za ovu svrhu ili 21% planiranih do 1985. godine.

— Neadekvatna organizaciono-propagandna aktivnost u smislu udruživanja sredstava za obnovu, sanaciju i revitalizaciju starih urbanih cjelina nije mogla da donese odgovarajuće efekte.

Ostaje obaveza da se ovoj aktivnosti daleko organizovanije i osmišljenije priđe.

— Valorizaciju spomenika kulture u funkciji turizma treba posmatrati sa aspekta vanpansionske potrošnje, višeg kvaliteta, što u osnovi treba da opredjeljuje politiku ulaganja u ovu svrhu.

LITERATURA I IZVORI

1. Dr Dobroslav Pavlović, Dozvoljeni stepen turističkog korišćenja spomeničkih vrijednosti — Turizmologija 12, str. 19—24, Viša turistička škola N. Beograd, Beograd, 1981.
2. Manila Declaration on World Tourism — Revue de Tourisme 1/81, Institut de Tourisme et d'Economie des Transports à l'Ecole des Hautes Etudes économiques et sociales de Saint-Gall.
3. Podaci iz Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture.
4. Podaci iz Republičkog fonda za obnovu područja postradalog u katastrofalnom zemljotresu.

Milenko PASINOVIĆ

THE RESTORATION OF CULTURAL MONUMENTS AFTER EARTHQUAKES AND THE TOURIST ECONOMY

Summary

Cultural tourist movements have represented an important part of the tourist movements from time immemorial whether motivated by emotional on educational and cultural needs. The level of cultural educational needs will direct the tourist demand more and more in this direction. It is possible to satisfy such a higher form of tourist demand by adequately evaluating the space and function of the individual monuments, the institutes for the presentation of the monumental heritage ambient and old urban entities.

The process of restoration, rebuilding and revitalisation of the cultural monuments for the presentation of the monumental heritage and old urban entities suffered mud in the earthquake of April 15 th, 1979.

The attained level of the design documentation for the restoration, rebuilding and revitalisation of the monumental fund points out the need for higher quality services and programmes of cultural-entertainment and manifestation character. The excellent function of the old urban entities should be observed in the function of lodging tourists in small apartmental hotels or private rooms.

The construction of new catering facilities should not spoil the monumental and ambient architecture and the new functions in the old urban hearts, but fit in the character of these monuments.

The planned schedule of rebuilding and restoring the cultural monuments and urban entities has not been realised. The economy, especially tourists-catering economy, is not interested in financing this. The restoration of the monuments and urban entities has not been conceived from the aspect of the off-boarding consumption of a higher quality which should fundamentally determine the policy of investment in this purport.